

12. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України [від 15 квітня 2014 № 1207-VII] //Відомості Верховної Ради України. – 2014. - №26. – ст.892.

13. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України [від 20 жовтня 2014 № 1706-VII] //Відомості Верховної Ради України. – 2015. - №1. – ст.1.

14. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України [від 18 січня 2018 № 2268-VIII] – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>

15. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Т.2. – К.: «Укр. енцикл.», 1999.

16. Права человека: Учебник для вузов / Отв. ред. член-корр. РАН, д.ю.н. Е.В. Лукашева. – М.: Норма, 2004.

УДК 347.78.025

ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ ПРИВАТНОПРАВОВИХ ВІДНОСИН УСКЛАДНЕНИХ ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ

Новицький А.М. доктор юридичних наук, професор Університету ДФС України

Novitsky A.M. LEGAL STATUS OF SUBJECTS OF PRIVATE LAW RELATIONS COMPLICATED BY A FOREIGN ELEMENT

Анотація. Проаналізовано особливості правового статусу суб'єктів приватноправових відносин. Охарактеризовано доктринальні підходи щодо визначення «іноземний елемент» та конкретизовано його суб'єктну складову.

Ключові слова. Іноземний елемент, громадянин, апатрид, біпатрид, біженець, поліпатрид, емігрант.

Abstract. The peculiarities of the legal status of subjects of private legal relations are analyzed. The doctrinal approaches to the definition of "foreign element" are described and its subjective component is specified.

Keywords. Foreign element, citizen, stateless, bipatrid, refugee, polipathist, emigrant.

Метою статті є дослідження правового статусу суб'єктів приватноправових відносин ускладнених іноземним елементом.

Постановка проблеми. Сучасна історія становлення державності України представлена багатьма випадками проблеми встановлення окремих правових конструкцій щодо державності, співвідношення громадянства та територіальності, прав громадян на вільне волевиявлення та інші аспекти, які характеризують особливості сучасного світу. Проблема пов'язана із встановлення правового статусу суб'єктів суспільних відносин ускладнених іноземним елементом, визначає особливості застосування прав, які можуть проявитись як із позитивної так і з негативної сторони. Адже набуття особою правового статусу біпатрида може стати причиною негативного наслідку не тільки для конкретних суб'єктів правовідносин, а і для держави в цілому. Прикладом такої ситуації стала анексія Криму та відповідні правові наслідки сучасних відносин.

Встановлення правового статусу окремих суб'єктів приватноправових відносин дає можливість визначити відповідність окремих юрисдикційних особливостей регулювання відносин та встановлення певного набору прав та обов'язків конкретної людини, його вплив на прийняття рішень та можливість впливати на різні ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про міжнародне приватне право» іноземний елемент – це ознака, яка характеризує приватноправові відносини, що регулюються цим Законом, та виявляється в одній або кількох з таких форм:

- хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, який проживає за межами України, іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою;
- об'єкт правовідносин перебуває на території іноземної держави;

– юридичний факт, який створює, змінює або припиняє правовідносини, мав чи має місце на території іноземної держави [1].

Підтримуючи позицію норм закону М.М. Богуславський відзначає, що правова категорія «іноземний елемент» є досить складним поняттям міжнародного приватного права. Відносини з іноземним елементом окремі представники доктрини міжнародного приватного права поділяють на кілька груп: відносини, суб'єктом яких виступає особа, яка за своїм характером є іноземцем; відносини, в яких хоча всі учасники належать до однієї держави, але об'єкт (майно), у зв'язку з яким виникають ці відносини, перебуває за кордоном; відносини, виникнення, зміна або припинення яких пов'язані з юридичним фактом, що має місце за кордоном [2].

Окремі науковці, критично оцінюючи дефініцію зазначеного поняття зазначають, що термін «іноземний елемент» і не найкращий, але його завжди розуміли не як структурну одиницю правовідношення, а як ознаку, яка надає міжнародного забарвлення елементам чи юридичному факту правовідношення. Інакше кажучи, іноземний елемент у міжнародному приватному праві лише вказує на «міжнародність» правовідносин, їх зв'язок із більше ніж одним правом порядком. Саме таке розуміння іноземного елемента зафіксовано в законі України [3].

Інші науковці зазначають, що поняття «іноземний елемент» має триєдину природу: «1) суб'єкт, який має іноземну належність (громадянство, місце проживання – щодо фізичних осіб; «національність» – щодо юридичних осіб); 2) об'єкт, який перебуває на території іноземної держави; 3) юридичний факт, що мав чи має місце за кордоном» [4].

Виклад основного матеріалу. Виходячи із доктринальних основ сутності поняття «іноземний елемент» виокремимо одну його складову – суб'єкт міжнародно-правових відносин, та проведемо його дослідження.

Складна структура зазначеного поняття характеризується перш за все різноплановим розумінням та широким спектром відносин, які регулюються в визначеній сфері. Складність однозначного тлумачення та визначеного підходу до правозастосування поняття «іноземний елемент» та відповідного його структурного елемента – суб'єкти міжнародних приватноправових відносин, характеризується багатьма причинами, серед яких можна визначити різні підходи щодо формування доктринальних особливостей регулювання правовідносин, які ускладнюються наявністю можливого конфлікту різних юрисдикцій, проблемами вибору юрисдикційного регулювання конкретних правовідносин, проблемами настання правових наслідків та зв'язку із юрисдикціями конкретних правових систем і багато інших. Проблеми пов'язані із встановленням суб'єктності в міжнародних приватноправових відносинах також мають свою специфіку, пов'язану із різним тлумаченням права в конкретних юрисдикціях та законодавчого визначення правового статусу кожного конкретного суб'єкта в цих відносинах. Адже, в залежності від набутої право- та дієздатності конкретні суб'єкти можуть набувати спеціальних прав та обов'язків, які визначають його правовий статус. В залежності від зазначеного правового статусу суб'єкти міжнародного приватного права мають свої специфічні визначені законом або доктриною понятійні визначення.

Суб'єкти міжнародних приватноправових відносин можна структурувати за кількісно та законодавчо визначено якісним показником, зокрема:

- держава, як учасник міжнародних приватноправових відносин;
- міждержавні юридичні особи (засновниками яких є держави), як учасники міжнародних приватноправових відносин;
- юридичні особи публічного права, створені на підставі внутрішнього законодавства, як учасники міжнародних приватноправових відносин;
- юридичні особи приватного права, створені на підставі внутрішнього законодавства, як учасники міжнародних приватноправових відносин;
- фізичні особи.

Ст. 1 Закону України «Про громадянство України» визначає, що громадянин України – фізична особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України; іноземець – фізична особа, яка не перебуває в громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав; особа без громадянства – фізична особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином [5].

В аналітичній доповіді «Інститут громадянства як регулятор впливу на стан забезпечення національної безпеки України» підготовлену Національним інститутом стратегічних досліджень зазначається, що правовий характер громадянства означає, що учасники цих правовідносин (особа і держава) пов'язані юридичними правами та обов'язками, які мають взаємний характер. Таким чином, інститут громадянства передбачає існування дуалізму у правильному розумінні його змісту, адже у своїх взаємостосунках держава і громадянин мають як взаємні права, так і взаємні обов'язки. належність до громадянства наділяє особу всіма конституційними правами і свободами та забезпечує її право на участь в управлінні державними справами, оскільки саме через інститут громадянства визначаються особи, які є носіями влади в державі. Тож громадянин може вимагати від держави захисту своїх законних інтересів з боку держави або їх захисту від протизаконних діянь органів державної влади. У свою чергу, громадянин повинен неухильно додержуватися законів тієї держави, громадянином якої він є, та виконувати обов'язки, покладені на нього державою. Через громадянство інституціоналізуються принципи взаємовідносин (взаємозв'язку) держави та особи. [6].

У Європейській конвенції про громадянство передбачено встановлення поняття «громадянство», яким встановлюється правовий зв'язок між особою та державою без зазначення етнічного походження особи. Крім цього, зазначеною Конвенцією передбачено і можливість наявності «множинного громадянства», яке визначає можливість одночасно належності особи до громадянства двох або більше держав. У доктрині міжнародного приватного права особи, які мають одночасну приналежність до громадянства двох чи більше держав має назву – біпатрид. В той же час Л. Альбертіні відзначає, що у випадках, коли особа володіє більше, ніж двома громадянствами, застосування терміну «біпатрид» видається не зовсім коректним. Таких осіб називають поліпатридами, а саме явище іменують поліпатризмом [7]. В енциклопедичних виданнях біпатриди розглядаються як особи, які водночас є громадянами двох або більше держав. Подвійне громадянство з'являється внаслідок суперечностей законодавства про громадянство різних держав, наприклад, принципу «права крові» та принципу «права ґрунту». Згідно з поширеними поглядами, третя держава може розглядати біпатрида як громадянина будь-якої з тих держав, громадянство котрої ця особа має. Нині немає єдиної загальновизнаної регламентації питань, що виникають у зв'язку з подвійним громадянством, більшість держав до нього ставиться негативно. Останнім часом спостерігається тенденція до лібералізації цих питань у міжнародному праві. Зокрема, відповідно до Європейської конвенції про громадянство 1997, держава-учасниця конвенції за певних умов має полегшувати набуття її громадянства іноземним громадянам. Передбачено також, що громадяни держави-учасниці згаданої конвенції, які мають ін. громадянство, користуються на тер. держави-учасниці, де вони проживають, рівними правами та обов'язками з громадянами цієї держави. Винятки становлять лише деякі політичні права і виконання військового обов'язку [8].

Правове регулювання окремих питань статусу суб'єктів міжнародних приватноправових відносин встановлюється цілим рядом міжнародних документів, зокрема 30 серпня 1961 року у Нью-Йорку ухвалено Конвенцію про скорочення безгромадянства, а 6 травня 1963 року країни - члени Ради Європи підписали Конвенцію про скорочення випадків багатогромадянства та про військову повинність у випадках багатогромадянства.

Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» визначає наступних суб'єктів міжнародних приватноправових відносин:

- іноземець - особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав;
- особа без громадянства - особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином;
- нелегальний мігрант - іноземець або особа без громадянства, які перетнули державний кордон поза пунктами пропуску або в пунктах пропуску, але з уникненням прикордонного контролю і невідкладно не звернулися із заявою про надання статусу біженця чи отримання притулку в Україні, а також іноземець або особа без громадянства, які законно прибули в Україну, але після закінчення визначеного їм терміну перебування втратили підстави для подальшого перебування та ухиляються від виїзду з України.
- крім того, як окрему категорію суб'єктів міжнародних приватноправових відносин, які мають спеціальний правовий статус закон визначає членів сім'ї іноземця або особи без громадянства - чоловіка (дружину), неповнолітніх дітей, в тому числі неповнолітніх дітей чоловіка (дружини), непрацездатних батьків та інших осіб, які вважаються членами сім'ї відповідно до права країни походження.

Ст. 1 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» визначає наступний перелік суб'єктів приватноправових відносин:

- біженець – особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань [9].

- особа, яка потребує додаткового захисту, - особа, яка не є біженцем відповідно до Конвенції про статус біженців 1951 року і Протоколу щодо статусу біженців 1967 року та цього Закону, але потребує захисту, оскільки така особа змушена була прибути в Україну або залишитися в Україні внаслідок загрози її життю, безпеці чи свободі в країні походження через побоювання застосування щодо неї смертної кари або виконання вироку про смертну кару чи тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання або загальнопоширеного насильства в ситуаціях міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту чи систематичного порушення прав людини і не може чи не бажає повернутися до такої країни внаслідок зазначених побоювань;

- особи, які потребують тимчасового захисту, - іноземці та особи без громадянства, які масово вимушені шукати захисту в Україні внаслідок зовнішньої агресії, іноземної окупації, громадянської війни, зіткнень на етнічній основі, природних чи техногенних катастроф або інших подій, що порушують громадський порядок у певній частині або на всій території країни походження;

- члени сім'ї біженця чи особи, яка потребує додаткового або тимчасового захисту: чоловік (дружина); діти віком до вісімнадцяти років за умови, що вони не перебувають у шлюбі і знаходяться на утриманні; повнолітні діти, які не перебувають у шлюбі, якщо вони через фізичний стан об'єктивно не здатні задовольняти свої потреби; непрацездатні батьки; інші особи, які перебувають під їх опікою чи піклуванням, як це визначається національним законодавством і звичаями відповідної країни.

Окремої уваги заслуговує питання встановлення правового статусу осіб, які виїхали із країни свого громадянства чи навпаки, особи (іноземці чи особи без громадянства) які прибули в країну. В залежності від таких міграційних процесів переміщення фізичних осіб через кордон держави визначають іммігрантів та емігрантів.

Законом України «Про імміграцію» встановлено окремий статус фізичних осіб, яким притаманна належність до приватноправових відносин, а саме іммігрант - іноземець чи особа без громадянства, який отримав дозвіл на імміграцію і прибув в Україну на постійне проживання, або, перебуваючи в Україні на законних підставах, отримав дозвіл на імміграцію і залишився в Україні на постійне проживання. Зазначеним законом визначено, що правовий статус іммігранта в Україні визначається Конституцією України, іншими законами України та прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами. В тексті Конституції України немає прямого посилання на поняття іммігрант.

В Україні спеціального законодавства щодо визнання статусу чи поняття емігранта немає. В той же час, більшість дослідників питань міграції українських громадян визначають актуальним зазначену проблему та вказують на значний негативний вплив процесів міграції українських громадян на економіку держави та на перспективи подальшого розвитку економічних відносин. Так в дослідженні International Investment «Проблематика української міграції», проблематика дослідження статистичних даних про міграцію українських громадян полягає в серйозних розбіжностях між статистичними даними. Наприклад, за оцінками українського МЗС, за 2016 рік за кордоном перебувало близько п'яти мільйонів українців. Хоча ще за 2012 рік Світовий банк надав дані про те, що за кордоном перебувало близько 6,5 мільйонів українців. А за даними дослідження Expat Insider, кількість українських мігрантів за кордоном становить 8 млн. осіб. За період з 2015 по 2017 рік включно за офіційними даними з України виїхало не менше 7% працездатного населення країни. А за даними Міжнародної Організації Міграції, ця цифра вище 12% [10].

Богдан Данилишин відзначив, що Національний банк вже двічі привертає увагу суспільства до наслідків трудової міграції для нашої країни. Так, в Інфляційному звіті НБУ за січень 2018 року зазначалося, що частка мігрантів у населенні віком 15-70 років становить 8%. Якщо вірити цим оцінкам, то справді масштаби трудової міграції в Україні державі набули загрозливо високих розмірів для майбутнього економічного процвітання країни [11].

Емігрант – особа, яка виїжджає з країни постійного проживання вимушено або добровільно. Еміграційні процеси (від лат. Emigratio – масове переселення з батьківщини в іншу країну, тривале перебування за межами батьківщини внаслідок переселення) – процеси переселення, вимушеного чи добровільного переміщення людей зі своєї вітчизни в іншу країну світу з економічних, політичних або релігійних причин [12].

Розглядаючи правовий статус емігрантів слід зазначити, що громадяни України, які з різних причин виїхали за межі країни свого громадянства залишаються пов'язаними із країною свого громадянства і цей зв'язок залишається, поки особа не відмовиться від такого громадянства. Відповідно, всі правові наслідки пов'язані із країною громадянства особи, та визначають її особистий закон.

Аналіз новітньої історії України дає можливість говорити про наявність двох основних причин еміграції громадян держави. Перший – це трудова міграція, процес пов'язаний із бажанням отримувати більшу оплату за фактично виконану роботу. Трудова міграція населення — це особливий, економічного характеру, вид міграції, який обумовлений пошуком роботи, як правило, за межами країни постійного місця проживання. З широкої точки зору трудову міграцію визначають як сукупність усіх форм територіального руху населення, пов'язаного з трудовою діяльністю на території іншої країни. Вузьке трактування зводиться до вселення жителів однієї країни на територію іншої, що супроводжується їх подальшим працевлаштуванням [13]. Дещо інше бачення даного поняття виражене в дослідженні Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи, в якому трудову міграцію розуміють як переміщення у просторі, що здійснюються індивідами з метою підвищення рівня життя на основі більш вигідного використання власної робочої сили без зміни постійного місця проживання [14].

Друга – пов’язана із революційними подіями, військовими операціями в Донецькому та Луганському регіонах, анексією Криму. Всі ці події сприяли політичній міграції. Коли громадяни, які були незгодні із подіями які проходили в державі, або через побоювання за своє життя в районах активних військових дій, змінили постійне місце проживання та виїхали за межі юрисдикції своєї держави.

Висновки. Таким чином можемо говорити про наявність різних правових статусів громадян в залежності від їх конкретного статусу у відповідних відносинах. Проте в залежності від набуття чи припинення певних правових статусів кожна людина набуває тих чи інших повноважень та має можливість належним чином скористатись своїм правом. Проте, кожний статус надає право не тільки вільного вибору прав а і створює певну низку обов’язків, які не завжди можуть мати позитивні правові наслідки я для конкретних осіб так і для держави в цілому.

Чітка регламентація правових статусів надає можливість визначення конкретних особливостей правового забезпечення не тільки конкретних правовідносин а і можливості передбачення правових наслідків в різних юрисдикціях. Як наприклад, обов’язкова військова повинність. Адже на сьогодні, наприклад, може стати проблемним встановлення правової оцінки проходження військової служби мешканцями Криму, які мають подвійне громадянство: Росії та України.

Невирішеними питаннями в сфері правової регламентації залишились питання відповідальності за набуття подвійного громадянства, невирішеними залишились питання позбавлення громадянства осіб, які фактично відмовились від громадянства України, прийнявши громадянство іншої держави.

Тому для законотворчої практики в сфері встановлення правового статусу осіб, ускладнених іноземним елементом є ще багато питань для їх належного регулювання.

Список використаних джерел

1. Про міжнародне приватне право. Закон України від 23.06.2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 29. – Ст. 1694.
2. Богуславский М. М. Международное частное право / М. М. Богуславский. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.:Междунар. отношения, 1997. – 416 с.
3. Міжнародне приватне право. Загальна частина : [підручник] / за ред.. А.С. Довгєрта, В.І. Кисіля – К. : Алерта, 2012. – 376с.
4. Фединяк Г. С., Фединяк Л. С. Міжнародне приватне право: навч. посіб. / Г. С. Фединяк, Л. С. Фединяк. – 2-е вид., допов. – К., Юрінком Інтер, 2000. – 416 с.
5. Закону України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://akon4.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>.
6. Інститут громадянства як регулятор впливу на стан забезпечення національної безпеки України: аналіт. доп. / С.В.Дрьомов. – К.; НІСД, 2017. – 90 с.
7. Альбертіні Л.М. Правове регулювання громадянства в європейських державах (порівняльний аналіз): Дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. – К., 1998. – 214 с.
8. Вирський Д.С. БІПАТРИДИ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2003. - 688 с.: іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Bipatrydy_hromadiany
9. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 8 липня 2011 . [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>.
10. Исследование. Сколько миллионов человек эмигрировало из Украины в Россию и ЕС? И сколько еще уедет? //Електронний режим.- Режим доступу : <http://internationalinvestment.biz/business/331-emigraciya-ukraincev-skolko-grazhdan-ukrainy-uehalo-za-rubezh-i-v-kakie-strany.html>
11. Данілішін Б. За підрахунками НБУ, міграція з України сягнула 8% / Укрінформ // Електронний режим.- Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2513007-za-pidrahunkami-nbu-migraciya-z-ukraini-sagnula-8.html>
12. Шейбут В.В. Мігрант - як один з найважливіших елементів міграційного процесу / В.В. Шейбут // Європейські перспективи № 1, 2014. – С. 46-50.
13. Правові основи міжнародної економічної діяльності: [навч. посіб.] / С. В. Фомішин, І. Д. Шутак. — Київ: Кондор, 2009. — 454 с.
14. Населення України. Трудова еміграція в Україні. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. — 233 с.